

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 3, No.44, Autumn 2023, pp. 63-84

Received: 29/06/2023

Accepted: 18/10/2023

Linguistic Analysis of the Holy Defense Poems

Yousef Karami Chemeh *

Assistant Professor, Department of Language and Literature, Faculty of Border Guard Sciences and Techniques, Amin Police University, Tehran, Iran

ykaramicheme@yahoo.com

Sayyed Morteza Hashemi

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Isfahan University, Isfahan, Iran

m.hashemi@ltr.ui.ac.ir

Meisam Ahmadi

Assistant Professor, Department of Language and Literature, Faculty of Border Guard Sciences and Techniques, Amin Police University, Tehran, Iran

meisam_ahmadi_61@yahoo.com

Abstract

Poetry is a form of artistic expression that utilizes language to convey thoughts and imagination. The Holy Defense poetry, in addition to its unique content, exhibits novel manifestations of the Persian language. This article aimed to explore and analyze the language characteristics of the Holy Defense poetry through a descriptive-analytical approach by utilizing library sources. The findings revealed that the language employed in these poems was typically simple, direct, and uncomplicated with composition being a prominent linguistic feature. The Holy Defense poets drew upon a rich repertoire of religious-revolutionary words, as well as war-related terminology that resonated with the audience. Furthermore, there was a noticeable inclination towards ancient forms and epic expressions, resulting in the incorporation of numerous words and terms from the Persian poetry tradition. Additionally, the natural use of colloquial words and expressions served as another linguistic characteristic in some Holy Defense poems.

*Corresponding author

Karami Cheme, Y., Hashemi, M., & Ahmadi, M. (2023). Linguistic analysis of the holy defense poem. *Literary Arts*, 15(3), 63-84.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/LIAR.2023.138234.2286

Keywords: Holy Defense Poetry, Language, War-Related Words, Religious Words, Composition.

Introduction

Persian poetry and literature have showcased the remarkable qualities of the Persian language, including its strength, antiquity, beauty, and power. One genre of Persian poetry, in which these qualities have been particularly evident, has been employed in the Holy Defense poems. Holy Defense literature has encompassed writings and poems that revolve around the eight years of war between Iraq and Iran and its aftermath, drawing on the concept of holiness to evoke the divine and religious realm within these works. Whether this collection emerged during or after the war is a matter of discussion (Sangari, 2001, p. 15). The Holy Defense poems possess a language, form, and concepts that have not been seen before in the tradition of Persian poetry, making it a subject worthy of investigation. Furthermore, analyzing the Holy Defense poems is crucial to understanding its coordinates as this type of poetry represents a significant portion of contemporary poetry and a new experience in Persian literature that is vibrant and dynamic.

Some relevant studies pertaining to the research topic include the following works:

- Today's poetry book by Bagheri and Niko Mohammadi (1993)
- The hand on fire written by Gholamreza Kafi (2002)
- The article "Examining the verbal and structural features of the Holy Defense poems of Kerman Province" written by Basiri, Kafi, and Raitnejad (2014)
- The article "Machine-learning methods for investigating the characteristics of poetic language in the Holy Defense poems (Case study: Qaiser Aminpour and Mohammad Reza Abdul Malikian's Holy Defense poems)" written by Javanmardi and Akbari (2017)
- The article "The study of lexical innovation and ancientism in the Holy Defense works of some narratives" written by Darmiani and Aghahosseini (2017)
- The article "Analysis of linguistic and content features in the poetry of the Holy Defense poets" written by Khalighi and Alavi-Moghadam (2018)
- The article "Analysis of the poems of the Islamic Revolution and Holy Defense based on Lich's rule" written by Mohseni, Shirin Kam, Ghanipour Malekshah, and Pirouz (2019)

Materials and Methods

This article employed a descriptive-analytical approach by utilizing library sources to explore and analyze the linguistic characteristics of the Holy Defense poems. To achieve this goal, a comprehensive examination of poems by several renowned poets was conducted.

Research Findings

** The Role of Content in Vocabulary Selection*

The poet's affiliation with various ideologies shapes his/her mentality and brings forth specific words that become his/her linguistic treasure. The collection of Holy Defense poems exhibited a wide range of words. The war itself had introduced certain words and terms, while the connection of this event with revolution and religion had led to the proliferation of revolutionary and religious words in the Holy Defense poems, resulting in linguistic diversity (Kafi, 2013, p. 33).

* *Religious Words and Phrases*

The language of sacred defense literature is inseparably linked to religion. The culture of Ashura, the early history of Islam, the names of the innocents, religious and jurisprudential terms, and the like served as gateways for the inclusion of religious terms in poetry.

* *Mystical Words and Phrases*

Words and terms associated with mystical states and authorities, such as annihilation, survival, attraction, manifestation, connection, and Sufi interpretations like Kharqa, tambourine and harp, Pir, Murid and Murad, etc., along with codes related to Meykadeh, such as Mey, Sāgar, Sāqi, Jām, Sharāb, and various symbols like Zulf, were present in the Holy Defense poems.

* *Revolutionary Words and Phrases*

Words and expressions like brother, guardian, blood, red, martyr, conquest, jihad, dawn, hypocrite, etc., had a high frequency in the Holy Defense poems.

* *Special Words and Expressions Related to War*

The Holy Defense poems contained numerous names of people, areas, and war tools.

* *Epic Tone*

Mentioning characters from Shāhnāmeḥ demonstrated the presence of an epic tone.

* *Archaism*

Archaism was the most prominent linguistic feature of Moalem's poetry. It involved incorporating elements of the old language to bring the past into the present. Archaism was the result of combining ancient lexical elements and syntactic structures with contemporary ones (Darmyani & Aghahosseini, 2017, p. 117-118).

* *Composition*

Synthesis is one of the tools poets use to achieve expressive and linguistic diversity. In the Holy Defense poems, epic words were juxtaposed with elements of mystical language, a phenomenon not commonly seen in the history of Persian epic poetry.

* *Slang*

The use of colloquial language is highly effective in creating intimacy in the poem and influencing the audience. This type of language was primarily employed in the form of couplets in the Holy Defense poems.

* *Prefix Verbs*

Ancient texts often feature prefixed verbs, while prefixes and suffixes carry meaning. In some poems related to the Holy Defense, particularly those by Isrāfīli and Moalem, which had an archaic tone, the frequency of prefixed verbs was noteworthy.

* *Imperative and Persuasive Verbs*

The Holy Defense poems served a functional purpose, aiming to excite, persuade, and encourage people and warriors. Therefore, the use of an imperative tone and imperative verbs had a significant impact.

* *Plural Forms of Verbs and Pronouns*

The Holy Defense poems embodied empathy, unity, and solidarity. Consequently, considering the religious spirit of the poets, plural forms of verbs and pronouns were frequently employed.

* *Influence of Language and Tone of Other Poets*

Throughout the history of Persian literature, the works of certain poets and writers have possessed exceptional beauty, value, and significance, capturing the attention of contemporary or subsequent poets and writers. This has resulted in a strong intertextual relationship between the works of followers and their predecessors. The Holy Defense poets had been influenced by the expressions, themes, and language of renowned poets, such as Sa'di, Hafez, Ferdowsi, Baba Tāher, and Fayez. Many modernist poets have also been influenced by the style, expression, and language of prominent figures in this field, including Nimā, Shāmlou,

Akhawān, Forough, Sepehri, and others. The trend of imitating the way these poets combine words, the influence of poets with a particular worldview and historical vision like the teacher, and the inclination towards quatrains influenced by Qaisar Aminpour and Seyyed Hasan Hosseini, as well as the impact of Qazwa's protest and critical expression, should be mentioned in this context.

Discussion of Results and Conclusion

An analysis of the linguistic characteristics of the poems related to the Holy Defense revealed that the language used in these poems was influenced by the demands of the time. In other words, the emergence of revolution and war in Iran's political and social environment had a profound impact on the language employed by the poets of the Holy Defense, leading to the incorporation of religious, revolutionary, and war-related words and expressions. It is worth noting that most of the war-related terms were associated with traditional and classical battles. The prevalence of composition was also noteworthy. The inclination towards ancient forms and epic expressions had resulted in a language that aligned closely with the tradition of Persian poetry. In fact, many words and expressions from classical poets, particularly Biddle, were utilized in the Holy Defense poems. Additionally, the natural use of slang words and expressions was another linguistic characteristic found in some of the poems. The syntax of the language was generally simple and natural. The poets viewed language as a tool to promote the concepts of revolution and the Holy Defense and effectively convey their messages to the audience. Consequently, they had avoided complex linguistic structures. This might explain why, at times, the language of the poems closely resembled slogans.

بررسی زبانی شعر دفاع مقدس

یوسف کرمی چمه¹، استادیار گروه زبان و ادبیات، دانشکده علوم و فنون مرزبانی، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران
ykaramicheme@yahoo.com
سید مرتضی هاشمی، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
m.hashemi@ltr.ui.ac.ir
میثم احمدی، استادیار گروه زبان و ادبیات، دانشکده علوم و فنون مرزبانی، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران
meisam_ahmadi_61@yahoo.com

چکیده

شعر، هنر استفاده از کلمه است و شاعران برای بیان اندیشه و تخیل خود از زبان بهره می‌برند. شعر دفاع مقدس، علاوه بر تازگی در محتوا از حیث زبانی نیز جلوه‌های بدیعی از زبان فارسی را نمایان کرد. در این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی تحلیلی کوشش شده است خصوصیات زبان شعر دفاع مقدس تبیین و تحلیل شود. زبان این اشعار، معمولاً ساده، صریح و بدون پیچیدگی و ترکیب‌سازی از جمله خصوصیات زبانی آن است. از جمله منابع زبانی شاعران دفاع مقدس، گنجینه واژه‌های انقلابی-دینی و همچنین واژه‌ها و اصطلاحات جنگی است که مخاطب نیز با آنها آشناست. همچنین با توجه به گرایش به قالب‌های کهن و نیز بیان حماسی، بسیاری از کلمات و اصطلاحات سنت شعر فارسی در شعر دفاع مقدس به کار رفته است. بهره‌گیری طبیعی از واژگان و اصطلاحات عامیانه نیز از خصوصیات زبانی برخی از اشعار دفاع مقدس است.

کلیدواژه‌ها: شعر دفاع مقدس، زبان، واژه‌های جنگی، واژه‌های مذهبی، ترکیب‌سازی

۱. مقدمه

شعر، هنر استفاده از کلمه است و شاعران برای بیان اندیشه و تخیل خود از زبان بهره می‌برند. «هنر، آفرینش است و هنر شعر، آفرینش با زبان و هر شعر جز «بافت» نوی از زبان نیست» (حقوقی، ۱۳۷۷: ۱۱۹). از گذشته تاکنون، ناقدان و شاعران به اهمیت زبان اشاره کرده‌اند. این موضوع به‌خصوص در تقسیم کلمات به ادبی و غیرادبی نمایان است. اوج توجه به زبان در نزد فرمالیست‌هاست که معتقدند شعر، حادثه‌ای است که در زبان رخ می‌دهد (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۳: ۳). یاکوبسن «شعر را کارکرد زیبایی‌شناختی زبان و هجوم سازمان‌یافته و آگاهانه به زبان روزمره می‌نامید» (مقدادی، ۱۳۷۸: ۶۱۷).

* مسؤل مکاتبات

کرمی چمه، یوسف، هاشمی، مرتضی، احمدی، میثم. (۱۴۰۲). بررسی زبانی شعر دفاع مقدس. *فنون ادبی* ۱۵ (۳)، ۶۳-۸۴.

زبان شعر با زبان عادی تفاوت اساسی دارد. در زبان عادی، زبان یک رساناست و هدف از آن انتقال معناست، اما در زبان شعر، تنها انتقال معنا مراد نیست و زبان باید هنرمندانه به کار رود. به عبارت دیگر در شعر، زبان فقط وسیله نیست، هدف نیز محسوب می‌شود. در این قلمرو، زبان خود اصل است و رسالت شاعر یا نویسنده آن است که مدام در تکاپو و تلاش برای کشف مرزهای نامکشوف و ظرفیت‌ها و توانایی‌های نهفته زبان باشد و دنیایی تازه در زبان بیافریند. در زبان و ادبیات، هر دو از زبان استفاده می‌شود. برخورد زبانی با جهان، برون‌گرایانه، بر بنیاد منطق و هم‌ساز با هنجار زبان است، درحالی‌که برخورد ادبی با جهان، درون‌گرایانه، منطق‌گریز و فراتر از هنجار زبان است (حق‌شناس، ۱۳۷۰: ۲۰).

در شعر و ادبیات فارسی، جلوه‌های درخشانی از صلابت، قدمت، زیبایی و قدرت زبان فارسی نمایان شده است. یکی از گونه‌های شعر فارسی که محل بروز بخشی از این جلوه‌ها است، با نام «شعر دفاع مقدس» شناخته می‌شود. «ادبیات دفاع مقدس» به مجموعه نوشته‌ها و سروده‌هایی گفته می‌شود که درون‌مایه و موضوع آنها به مسائل هشت سال جنگ و دفاع مقدس و پیامدها و تبعات آن برگردد، با تکیه بر مقدس بودن که تداعی قلمرو الهی و دینی را بر این نوشته‌ها و سروده‌ها می‌کند. حال این مجموعه هم‌زمان با جنگ باشد یا پس از آن» (سنگری، ۱۳۸۰، ۱۵). شعر دفاع مقدس، زبان، شکل و مفاهیمی دارد که پیش از این در سنت شعر فارسی کمتر بروز یافته است و همین نکته ضرورت بررسی آن را ایجاب می‌کند. از طرفی، تجزیه و تحلیل اشعار دفاع مقدس از این حیث که این گونه شعری، بخش گسترده‌ای از شعر معاصر و تجربه جدیدی در ادبیات فارسی است و زنده و پویاست، برای شناخت مختصات آن لازم و ضروری است؛ بنابراین در این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی کوشش شده است خصوصیات زبانی شعر دفاع مقدس (با بررسی شعر چند شاعر مشهور) تبیین و تحلیل شود.

۲. پیشینه

درباره شعر دفاع مقدس پژوهش‌های گوناگونی صورت گرفته است. «بیشترین حجم سخن درباره شعر جنگ را باید در مقالات و مصاحبه‌هایی دید که عمدتاً در روزنامه‌ها و مجلات به چاپ رسیده و گاه جنگ‌هایی نیز به این عنوان گردآوری شده است» (کافی، ۱۳۸۱: ۱۷). برخی از آثاری که به گونه‌ای با موضوع تحقیق مرتبط است، عبارتند از: باقری و محمدی نیکو (۱۳۷۲) در کتاب شعر/امروز در هفت دفتر و براساس قالب‌های رایج، شعر معاصر را بررسی کرده است. بیشتر حجم کتاب به نمونه اشعار اختصاص دارد، اما در نقد و تحلیل کوتاه درباره هر قالب، نکات ارزشمندی مطرح شده است. نویسندگان، ترکیب‌سازی را جزء ویژگی‌های غزل‌های دفاع مقدس دانسته‌اند. سنگری (۱۳۸۰) کتابی با عنوان نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس در سه جلد نوشت. نویسنده در جلد اول کتاب، به بررسی شعر پایداری در عصر پیامبر (ص) و ائمه (علیهم‌السلام) توجه کرده و سپس به شعر پایداری در تاریخ ادبیات فارسی روی آورده و به حبسیه‌ها اشاره کرده است. شعر عصر مشروطه نیز طرح شده است. در جلد دوم بازتاب دفاع مقدس در سروده‌ها نشان داده شده و بخش دیگری از این جلد در واقع نوعی کتاب‌شناسی توصیفی درباره دفترها و مجموعه‌های شعری مرتبط با دفاع مقدس است. نویسنده در جلد سوم، کتاب خود را برپایه قالب‌های رایج در شعر دفاع مقدس تنظیم کرده است. کتاب حاضر که سه جلد آن حجمی حدود ۶۰۰ صفحه دارد، بیشتر جنبه تاریخ ادبیات‌نگاری دارد و نویسنده با نگاه کلی به موضوع نگریسته است.

کافی (۱۳۸۱) کتابی با عنوان دستی بر آتش نوشت که از جمله آثار خوبی است که به بررسی زبان و بیان و محتوای شعر جنگ در دهه‌های شصت و هفتاد اختصاص دارد.

بصیری، کافی و رعیت‌نژاد (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی برجستگی‌های لفظی و ساختاری شعر دفاع مقدس استان کرمان»، خصوصیات هم‌چون تازگی‌های زبان، نوجویی قافیه و ردیف و واژگان خاص و چگونگی قالب‌های شعری و گرایش‌های سبکی را بررسی کردند.

جوانمردی و اکبری (۱۳۹۷) در مقاله «روش‌های یادگیری ماشین در بررسی ویژگی‌های زبان شعری در اشعار شاعران دفاع مقدّس (مطالعه موردی: اشعار دو شاعر دفاع مقدّس؛ قیصر امین‌پور و محمدرضا عبدالملکیان)» از زبان‌شناسی رایانشی و روش‌های آماری برای پردازش متن و شناسایی سبک شاعران استفاده کرده‌اند.

درمیانی و آقاحسینی (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی نوآوری و کهن‌گرایی واژگانی در آثار برخی از روایت‌گران دفاع مقدّس»، انواع نوآوری و کهن‌گرایی واژگانی در آثار خاطره‌نویسی دفاع مقدّس را بررسی و در شش دسته تقسیم‌بندی کردند: (۱) آفرینش واژه‌ها و ترکیبات نو؛ (۲) کاربرد واژه‌ها، ترکیبات و اصطلاحات بیگانه که خود شامل سه بخش می‌شود: الف) کاربرد واژه‌ها و اصطلاحات بیگانه خودکارشده در زبان؛ ب) اصطلاحات و کلمات نظامی و سیاسی؛ ج) کاربرد کلمات دشوار بیگانه؛ (۳) کاربرد واژه‌های بومی؛ (۴) کاربرد واژه‌ها و اصطلاحات روزمره و عامیانه؛ (۵) کاربرد نام‌های خاص؛ (۶) استفاده از واژه‌های کهن. بنابر یافته‌های این پژوهش در این آثار کاربرد کلمات بیگانه به شکل‌های مختلف از همه بیشتر است. در مقابل، واژه‌های نو کمتر استفاده شده است. همچنین کهن‌گرایی یا آرکائیسیم نیز در این آثار نمود اندکی دارد.

خلیقی و علوی‌مقدم (۱۳۹۸) در مقاله «واکاوی ویژگی‌های زبانی و محتوایی در شعر شاعران دفاع مقدّس»، ویژگی‌های زبانی و محتوایی در شعر برخی از معروف‌ترین شاعران دفاع مقدّس را کرده‌اند. ترکیب‌سازی، به‌کاربردن اصطلاحات و تعابیر عرفانی، واژه‌ها و تصاویر مخصوص جنگ‌های مدرن، به‌کارگیری واژگان جدید، بلند و طولانی‌بودن سروده‌ها و انتخاب زبان روایی و داستانی جزء ویژگی‌های زبانی شعر دفاع مقدّس است.

محسنی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل سروده‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدّس براساس قاعده‌کاهی لیچ» انواع هنجارگریزی آوایی، واژگانی، زمانی، سبکی، گویشی، معنایی، نحوی و نوشتاری را در پنجاه سرود انقلاب اسلامی و دفاع مقدّس، بر مبنای فرمالیسم و الگوی هنجارگریزی لیچ بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که هنجارگریزی معنایی به‌منظور آفرینش اثر شعری و پس از آن هنجارگریزی زمانی یا باستان‌گرایی از بیشترین بسامد نسبت به سایر شناسه‌ها برخوردار است. مهم‌ترین نتیجه دربارهٔ عوامل فرم‌ساز سرودها این است که این شناسه‌ها موجب تعقید در زبان سرود نشده‌اند. با توجه به مخاطبان سرود که از همهٔ طبقات و قشرهای جامعه‌اند، برای ایجاد شور و آگاهی‌بخشی، رویکردی ابلاغی و کارکردگرا دارند.

چنان‌که ذکر شد، پژوهش‌هایی برای بررسی ویژگی‌های زبانی شعر دفاع مقدّس انجام شده که مرتبط‌ترین آنها با پژوهش حاضر، مقاله «واکاوی ویژگی‌های زبانی و محتوایی در شعر شاعران دفاع مقدّس» است. بررسی زبانی اشعار در مقاله یادشده، سهم اندکی از پژوهش را به خود اختصاص داده است؛ بنابراین، انجام‌دادن پژوهشی مستقل و مفصل در این زمینه ضرورت دارد.

۳. بحث اصلی

اساس شعر بر شناخت قدرت و کارکرد و ابعاد کلمات است. در بررسی زبانی اشعار به واژگان و لغات شاعر، ترکیبات و نحو اشعار توجه می‌شود. محقق در سطح لغوی، نوع و تبار لغات شعر و گستردگی و وسعت گنجینهٔ واژگان شاعر، تازگی و کهنگی ترکیبات و بسیاری از پدیده‌ها را بررسی می‌کند تا پیام و محتوای اثر را درک کند: از جمله «ملاحظه و بررسی درصد لغات فارسی و عربی، لغات بیگانه، کهن‌گرایی، سره‌نویسی، اسامی بسیط یا مرکب ... نوع‌گزینش واژه با توجه به محور جانشینی، وسعت یا قلت واژگان، مترادف، نوع صفت و ...» (شمیسا، ۱۳۷۸: ۱۵۴). در سطح نحوی، جمله یا طرز کاربرد اجزای جمله در محور هم‌نشینی بررسی خواهد شد.

۳.۱. نقش محتوا در انتخاب واژگان

پیام و محتوای متن و به عبارت بهتر آنچه شاعر در ذهن دارد، تأثیر فراوانی در فرایند انتخاب واژگان و حتی چگونگی بیان شاعر دارد. شاعر براساس محتوا و موضوع کلامش، ابزار مناسب بیان آن را برمی‌گزیند. از همین روست که می‌گویند:

«زبان ابزار اندیشه است». ویتگنشتاین، فیلسوف زبان‌شناس می‌گفت: «محدوده زبان من، محدوده جهان من است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۷) و «به هر اندازه که ذهن ما از کلمات پربارتر باشد، به همان اندازه اندیشیدن برایمان آسان‌تر ... خواهد بود؛ چراکه اندیشیدن با کلمات صورت می‌گیرد» (پورنامداریان، ۱۳۷۴: ۲۷۵). پس این جمله پذیرفتنی نیست که کسی بگوید: «فکر می‌کنم، اما کلمه‌ای برای بیان افکارم پیدا نمی‌کنم».

به تعبیر زبان‌شناسان، الفاظ و عبارات سایه و پرتوی از اندیشه و فرهنگ اقوامند و لفظ و معنی پیوند عمیقی دارند. این سخن حضرت امیر (ع) که می‌فرماید: «المرء مخبوء تحت لسانه»، همین مطلب را تأیید می‌کند. هر گفتاری، نشانه‌هایی از طبقه اجتماعی، گویش، نظرگاه، میزان تحصیلات و ... گوینده آن دارد. واژه‌های غالب هر شاعر یا کلمات پر بسامد شعر او از زیبایی‌شناختی و شیوه خیال‌بندی ویژه او و همچنین خط اندیشگی و تفکر آن شاعر حکایت می‌کند. البته در بررسی زبان آثار ادبی باید بدون تعصب نسبت به محتوا و قضاوت ارزشی درباره آن عمل کرد. به عبارت دیگر، پژوهشگر در داوری‌های زبانی به دنبال تأیید یا رد کامل محتوا نباشد؛ زیرا «منتقد باید بکوشد حتی المقدور، تحت تأثیر محتوای شعر - که ممکن است با آن موافق یا مخالف باشد - در مورد ارزش ادبی شعر قضاوت نکند» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۵).

تعلق خاطر شاعر به نظریه‌های گوناگون، سبب شکل‌گیری ذهنیتی ویژه در او می‌شود و کلمات خاصی را به صورت گنجینه زبانی او مطرح می‌کند؛ برای مثال طرح مسئله ملیت در دوره مشروطه، موجب توجه به تاریخ پیش از اسلام شد و متعاقب آن واژگان و بیان شاعران و نویسندگان نیز تغییر کرد. توجه به اساطیر پیش از اسلام، سیل توجه به آثار بازمانده از قبل از اسلام، موج سرهنویسی و دساتیرنویسی و حتی تلاش برای تدوین فرهنگ لغت در پی بروز مسئله ملیت پیش آمد. این حس که گونه‌ای بازگشت به خویش‌ن و به اصل بود، در انقلاب اسلامی که مایه مذهبی دارد، به صورت دیگری مطرح شد.

موضوع شعر مقدس از یک طرف با سرزمین و ملیت و هویت انسان ایرانی و از طرف دیگر با اسلام و تاریخ و بزرگان آن و همچنین گفتمان انقلاب سروکار دارد و همه اینها در فضای جنگی تجربه می‌شود؛ بنابراین، واژگان این شعر نشان موضوعات مذکور را دارد. بسامد واژگانی مثل رستم، سهراب، کاوه، ضحاک و ... (که نشان‌دهنده هویت ایرانی است) و کلماتی همچون عاشورا، حسین، اسماعیل، علی و ... (که نشان از هویت اسلامی دارد) و واژه‌هایی مانند خون، تفنگ و ... (گفتمان جنگ) در شعر دفاع مقدس زیاد است.

در مجموعه شعر دفاع مقدس تنوع واژگانی دیده می‌شود. جنگ، خود، واژه‌ها و اصطلاحات خاصی را به همراه داشت. همچنین پیوند این حادثه با انقلاب و مذهب، رواج واژگان انقلابی و مذهبی در شعر دفاع مقدس و در نتیجه تنوع زبانی آن را موجب شد (کافی، ۱۳۸۱: ۳۳).

۲.۳. واژه‌ها و تعابیر مذهبی

واژه‌های مذهبی در شعر فارسی همواره جلوه داشته است، اما در زمان‌هایی که جریان‌های سیاسی و اجتماعی با مذهب پیوند عمیق‌تری دارند، این تجلی بیشتر است. وجه مذهبی و دینی دفاع مقدس، تأثیر بسیاری بر اشعار گذارده است. زبان ادبیات دفاع مقدس با مذهب پیوند ناگسستنی دارد. فرهنگ عاشورا، تاریخ صدر اسلام، نام‌های معصومان (علیهم‌السلام)، اصطلاحات شرعی و فقهی و ... دریچه‌های ورود اصطلاحات مذهبی در شعر است.

شما باران هوهو دیده بودید	می «حی علی...» گو دیده بودید
می‌ای خواهم، می‌ای از خُم لیبک	می «لیبک، اللهم لیبک»
می‌ای خواهم برقصاند فلک را	می «یا لیتنی کنت معک» را
می‌ای خواهم که یا مولا بگوید	حسینم و حسینم و با بگوید

(قروه، ۱۳۷۶: ۱۴)

در کلیت شعر دفاع مقدّس روح قرآنی حاکم است. شعر «هجرت» علی معلم مجموعه‌ای از اقتباسات قرآنی است که به روح و حرکت‌های پنهانی آن توجه دارد. همچنین حرکت‌هایی که پیامبران از حضرت آدم گرفته تا خاتم‌الانبیاء (ص) طی کرده‌اند و در نهایت هجرت امام و انقلابی که نتیجه این هجرت بود.

مگر فسانه مردان ذوفنون بشناسی   ز بام عرش «علی فُلکِ تحملون» بشناسی
(معلم، ۱۳۸۵: ۱۱۸)

علی معلم با ذهن تاریخ‌گرا و مذهبی خود، شعرش را از اشارات و آیات قرآنی پر کرده است.
بانگ تکبیر شما مژده فتوحی است قریب   تا دژ نصر من الله بود سنگرتان
(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۶)

این شعر تداعی‌کننده آیه «نصر من الله و فتح قریب» (سوره الصّف، آیه ۱۳) است. شاعر «نصر من الله» را به دژ تشبیه کرده و به ارتباط میان کلمات «فتح، قریب و نصر من الله» اشراف داشته است.

و تهمت، صلّه شعرهای من شد!

دل‌تنگ نیستم

و کفی بالله شهیدا ... (قزوه، ۱۳۷۲: ۱۰۵).

در این بخش، شاعر قسمتی از آیه ۹۶ سوره اسراء را تضمین کرده است.

جدول ۱: بسامد آیات و احادیث

رجعت سرخ ستاره	هم‌صدا با حلق اسماعیل	از نخلستان تا خیابان	تولد در میدان	ریشه در ابر
۲۰۳	۱۶۷	۱۳۹	۱۰۰	۵۴

در جدول بالا، بسامد آیات و احادیث در معروف‌ترین کتاب هر یک از شاعران مطرح در این مقاله نشان داده شده است. چنان‌که از جدول پیداست، علی معلم بیش از دیگران از قرآن و حدیث بهره گرفته است. پس از وی حسینی و سپس قزوه قرار دارند. در شعر عبدالملکیان کمتر از دیگران به قرآن و حدیث اشاره شده است، شاید به دلیل آنکه وی مضامین غیر دفاع مقدّسی را نیز آورده است. در میان آیات و احادیث مختلف نیز اشاره به آیات جهاد، دفاع، ارزش‌های اخلاقی، تمسک به جبل‌المتین الهی و گفت‌مان عاشورایی در اشعار بیشتر است.

بسامد کاربرد واژگان و اصطلاحات مذهبی در اشعار بسیار است؛ به‌گونه‌ای که شاید هیچ شعری را نتوان یافت که از این کلمات بهره نبرده باشد. اصطلاحات و کلماتی نظیر هجرت، جهاد، خیمه، عاشورا، کوفه، ابراهیم، اسماعیل، فرات و ... و اسامی امامان و بزرگان دینی در سرتاسر این نوع شعر به چشم می‌خورد. شاید در هیچ دوره‌ای از ادوار شعر فارسی تا این حد از گفت‌مان مذهبی استفاده نشده است.

۳.۳. واژه‌ها و تعابیر عرفانی

الفاظ و اصطلاحات مرتبط با حالات و مقامات عرفانی نظیر فنا، بقا، جذبه، تجلی، وصل و ... تعابیر صوفیانه مانند خرقه، دَف و چنگ، پیر، مرید و مراد و ... رمزهای مربوطه میکده همچون می، ساغر، ساقی، جام، شراب و ... و رمزهایی مانند زلف و ... در شعر دفاع مقدّس بسیار است.

بی‌بین خانقاه ش‌هیدان عشق   صف عارفان غزلخ‌وان عشق
چه جانانه چرخ جنون می‌زنند   دَف عشق با دست خون می‌زنند
سر عارفان سرفشان دیدشان   که از خون دل خرقه بخشیدشان

به رقصی که بی پا و سر می‌کنند   چنین نغمه عشق سر می‌کنند

(حسینی، ۱۳۸۶: ۴۱)

در غزل «بوی سیب» زبان به سبک غزل‌های عراقی (حافظ و سعدی و...) است و کلمات و ترکیباتی نظیر بوی وصال، نفخه آشنایی، کوی و ... در آن هست (قزوه، ۱۳۷۲: ۱۹). در «غزل غربت» نیز گفتمان میکده (جرعه، می، پیاله و هشیار) برجسته است (قزوه، ۱۳۷۲: ۲۱).

شاعران همچنین به اسطوره‌های عرفانی (به‌خصوص حلاج) و مفاهیم عرفانی (نظیر روز الست) بسیار اشاره کرده‌اند.

مست می‌آستی که این‌گونه حق‌پرستی   ماییم و وهم مستی در غایت خماری

(حسینی، ۱۳۸۶: ۲۸)

واصفِ آصفِ شعارِ عدلِ سلیمان   وارث «قالوا بلی» یِ وادیِ نَعْمان

(معلم، ۱۳۸۵: ۱۰۸)

همچنین حرف عربی «لا» که بار معرفتی و عرفانی دارد، در قافیه اشعار به‌کار رفته است. البته در میراث شعر عرفانی زبان فارسی، تصویرهای بسیاری با این حرف ساخته شده است؛ تصاویری مانند «نهنگِ لا، جاروبِ لا» و غیره.

تا ورد لب‌هاشان سرود سرخ «لا» شد   هر جا زمینی بود آنجا کربلا شد

(حسینی، ۱۳۸۶: ۳۸)

در بیت زیر:

از آنها که پیمانۀ «لا» زدند   دل عاشقی را به دریا زدند

(حسینی، ۱۳۸۶: ۴۱)

۳.۴. واژه‌ها و تعابیر انقلابی

زبان، محصول اجتماع و ابزاری برای برقراری ارتباط در جامعه است. «از آنجاکه جهان و واقعیت همیشه در تغییر است، ساختمان زبان که در توصیف جهان و واقعیت به‌کار برده می‌شود، هم باید مدام در تحول باشد...؛ پس دینامیسم واقعیت باید در زبان هم نمایان باشد» (علی‌پور، ۱۳۸۰: ۵۴).

پس از انقلاب اسلامی، کلمات و اصطلاحاتی وضع شد یا تحول معنایی پیدا کرد و برخی واژه‌های فراموش شده هم زنده شد. آمیختگی دوران جنگ و دفاع مقدس با شرایط انقلابی موجب رواج گفتمان انقلاب در ادبیات دفاع مقدس شد. کلمات و تعابیری همچون برادر، پاسدار، خون، سرخ، شهید، فتح، جهاد، فجر، منافق و ... در شعر دفاع مقدس، بسامد زیادی دارند.

در صف انتظار می‌مانیم / تا خروج «خلیل» از آتش / تا فرود «کلیم» از سینا / شعر زیبای «فتح» می‌خوانیم (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۲).

برخی کلمات به‌صورت نماد و در قالب تقابل‌های دوگانه به‌کار رفته است؛ مانند شیطان/ خدا، حق/ باطل. (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۷۹).

۳.۵. واژه‌ها و تعابیر خاص مربوط به جنگ

جنگ، فرهنگ و گفتمان خاص خود را به همراه آورد. تأثیر این گفتمان و زبان در آثار ادبی، تازگی زبان را در پی داشت. نام‌های اشخاص، مناطق و ابزارهای جنگی در شعر دفاع مقدس بسیار آمده است.

با قطار فشنگ بر شانه   دست‌هایت تنگ را مانند

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۷۵)

«پس از شروع زنجیره عملیات که در مرحله دوم دفاع مقدس (۶۰/۷/۵ تا ۶۱/۴/۲۳) انجام گرفت، نام عملیات، اسم رمز، مناطق جبهه و مظاهر و عناصر فرهنگی جبهه به درون شعر راه می‌یابد و فرهنگ عاشورا که تکیه‌گاه جبهه‌هاست، فرصت‌های ناب شاعرانه را برای شاعران رقم می‌زند» (سنگری، ۱۳۸۰: ۱۶).

راستی یاد شهیدان بیت‌المقدس به خیر!

جهان‌آرا که بود؟

حاج همت که بود ... (قزوه، ۱۳۷۲: ۶).

این مقوله به‌خصوص در اشعاری که در کنگره‌ها و یادواره‌های شهدای دفاع مقدس چاپ شده است، به چشم می‌آید. در برخی از اشعار، این نام‌ها بی‌آنکه وارد ساحت شعر شوند، پشت سر هم ردیف شده‌اند؛ این‌گونه اشعار شاید فقط کارکرد تاریخی داشته باشند.

مرید حاج عباس کریمی است
«کجایی ای شهیدان خدایی»
می‌عباس بابایی گرفتم
اگر سر رفت از دین بنگردیم
(قزوه، ۱۳۷۶: ۳۰)

دل‌دل‌تنگ مردان صمیمی است
فنا معنا ندارد در بقایی
من امشب جام بالایی گرفتم
به زین‌الدین قسم اهل نبردیم

سیدحسن حسینی در همین زمینه و در نقد شعر «ناگهانی از گل و لبخند» قزوه نوشته است: «التزام اسامی خاص و اصطلاحات رایج در جبهه‌ها خالی از نوعی تفاخر نیست؛ بدین معنی که ما خودمان بودیم و دیده‌ایم» (حسینی، ۱۳۸۱: ۲۲۵). این مسئله با اشعار دیگران نیز منطبق است. البته درباره کسانی که بدون تجربه جبهه و جنگ، در اشعار خود دائم از اسامی و اصطلاحات مربوط به آن سخن می‌گویند، موضوع طور دیگری است. به احتمال اینها می‌خواهند بگویند من این اشخاص و مناطق و عملیات را می‌شناسم. درواقع به نظر می‌رسد این دسته از شاعران در پی جلب اعتماد مخاطبند تا او با شعر ارتباط برقرار کند.

۳. ۵. ۱. واژه‌ها و اصطلاحات جنگی قدیم

پیشینه ادبیات جنگ در تاریخ ادبیات فارسی _ که بخش شایان توجهی از آن در قالب *شاهنامه* و ادبیات حماسی جلوه‌گر شده است - سبب رواج کلمات و اصطلاحات جنگی نظیر شمشیر، خنجر، سپر، اسب و ... در شعر فارسی حتی شعر غنایی شده است. در شعر دفاع مقدس، به‌خصوص در اشعار سال‌های جنگ و در منظومه‌هایی که به یاد سرداران جنگ سروده شده است، بسامد اصطلاحات جنگی قدیم زیاد است.

وقت است تا در ورطه درد، چون موج عاشق پا بکویم
در بارش یک‌ریز شمشیر، مثل عقابی پر بگیریم
(قزوه، ۱۳۷۲: ۲۳)

فضای حماسی جنگ، روح حماسی نهفته در این لغات و اصطلاحات، سنت‌های ادبی و زبانی و حضور در تعزیه‌ها و ادبیات مذهبی از جمله دلایل رواج اصطلاحات جنگی قدیم در شعر دفاع مقدس است.

روزی که به نعره حمله آغاز کنیم
خصم ار برمد کمنند کین باز کنیم
(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۵۲)

۳. ۵. ۲. واژه‌ها و اصطلاحات جنگی جدید

در جنگ‌های امروزی، از ابزارهای قدیمی و سنتی استفاده نمی‌شود. در جنگ هشت‌ساله عراق برضد ایران نیز سلاح‌های به‌روز و مدرنی به‌کار رفت؛ بنابراین اصطلاحات آن با جنگ‌های پیشین تفاوت داشت. اصطلاحاتی نظیر آر. پی. جی، خمپاره، تانک، تیپ، پاتک و ... بر اساس این، شاعران دفاع مقدس در برخی اشعار، واژگانی را به‌کار برده‌اند که با شرایط متناسب است.

از رزم بی‌درنگت گفتارها گریزان / وز آتش تفنگت خفاش‌ها فراری
(حسینی، ۱۳۸۶: ۲۷)

بسامد واژه‌های صریح نظیر خون، تفنگ و ... در برخی اشعار دفاع مقدس، آنها را به شعر چریکی نزدیک کرده است. این قرابت و شباهت را در مخاطبان دو نوع شعر نیز می‌توان یافت. مخاطب شعر دفاع مقدس همچون مخاطب شعر چریکی، توده مردم هستند. ای دوست مسلسلی که ایمان به خداست / باروت شرف، خشاب خون می‌خواهد
(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۴۱)

بسامد کلمات جنگی و انقلابی در برخی اشعار دفاع مقدس، موجب شعارزدگی آثار شده است. تنها به‌کارگیری بعضی واژه‌ها (تفنگ، گلوله و ...) سبب تازگی زبان نیست، تحول در زبان مستلزم درگیر شدن با تمام بنیان‌ها و ساختمان‌های گوناگون زبان است.

بیداد زخم ظالم موشک / سقف گلین خانه ما را / به خاک ریخت ... / اینجا که بی‌دریغی خون جاری است / مظلوم زخمی‌ات / تا انهدام ظلم / دست از گلولی ماشه بر نمی‌دارد ... / اینجا تفنگ ایمان را / بر دوش می‌کشد / ایمان گلوله را / شلیک می‌کند ... (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۸۵).

بی مسلسل کوچکش / از سنگر پای بیرون نمی‌گذارد ... (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۱۰۰).

به نظر می‌رسد، اصطلاحات جنگی جدید در قالب‌های مثنوی، نیمایی و چهارپاره کاربرد بیشتری یافته‌اند.

۳.۶. لحن حماسی

حماسه‌سازی و جنگاوری رزمندگان توجه شاعران را به خود جلب کرده و بسامد لغات و تعابیر و نمادهای حماسی را در شعر دفاع مقدس در پی داشته است.

به بوی خون و خطر، باره را رکاب زدیم / کجاست صحنه میدان که روز غیرت ماست
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۵۴)

بسامد واژه‌هایی نظیر «هلا، هماره، باره، دیو» لحن حماسی اشعار را تقویت کرده است.

هلا ای لاله‌های آشنا، بی‌پرده می‌گویم / شما را درد غربت کشت و ما را داغ‌داری‌ها
(قزوه، ۱۳۷۲: ۳۱)

علاوه بر موضوع و زمینه حماسی، سنت ادبی و توجه شاعران به میراث ادب حماسی در پیدایش لحن حماسی در شعر دفاع مقدس، تأثیر دارد. اشاره به شخصیت‌های شاهنامه نشانگر این موضوع است.

هنوز خون سیاوش به طشت توران است / هنوز نعرش شهیدان میان میدان است
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۴۰)

معلم در مثنوی، حسینی و اسرافیلی در غزل و چهارپاره و رباعی و قزوه در مثنوی و غزل لحن حماسی را به‌کار گرفته‌اند. در جاهای بسیاری صورت حماسی و کهنه کلمات در اشعار به‌کار رفته است؛ مانند «ستاده، چهر، خصم، فتاده، دلیل (راهنما)، راهبر، خموش، ستوار، حصار، شحنه، گزمه، چموش، سمنند، لگام و ...».

شاعران بیشتر با واژه‌ها و ترکیب‌های متناسب با حماسه، روح حماسی را در غزل می‌دمند.

سوارگان خطر را ز دشنه باکی نیست / حماسه می‌طلبد سینه را سپر اینجا
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۴۷)

غزل «هلا روز و شب فانی چشم تو» از مجموعه هم‌صد با حلق اسماعیل برای امام خمینی (ره) سروده شده است. وزن آن «فعولن فعولن فعل» بر وزن شاهنامه است و واژه‌هایی نظیر «هلا، دریادلان و طوفانی» حالت حماسی آن را بیشتر می‌کند و کلمات «چشم، خماری و شراب» بار عرفانی به شعر می‌بخشند.

۳.۷. باستان‌گرایی

باستان‌گرایی یعنی زنده‌کردن زبان زیبا و فخیمی که فراموش شده است. در حماسه نباید کلمات و الفاظ و اسما متداول و معمولی به کار برد (زرین کوب، ۱۳۴۳: ۹۷). باستان‌گرایی زبانی با لحن حماسی تناسب دارد و برخی شاعران دفاع مقدّس با «برهم‌ریختن سیاق معمول کلام، استفاده از ویژگی سبکی قدیم، بهره‌جستن از واژه‌های مهجور یا بازگشت به اصل برخی الفاظ، سعی کرده‌اند تا آهنگ حماسی کلام خود را افزایش دهند» (کافی، ۱۳۸۱: ۱۴۴).

باستان‌گرایی، برجسته‌ترین خصوصیت زبانی شعر معلم است. این ویژگی در مثنوی «چنین به زاویه در ...» خوب است و در «کلیله» و «ماند زین غربت ...» در اوج است (کاظمی، ۱۳۹۰: ۱۹۴). یکی از نشانه‌های باستان‌گرایی، کاربرد «ز» به جای «از» است که در شعر دفاع مقدّس نمود بسیاری دارد.

به وقت چشم فروبستن، به رسم لاله‌رخان بر من
کفن ز خون گلو آرید که خاک، خلعت این تن نیست
(قزوه، ۱۳۷۲: ۳۰)

پیاله پر کردم / ز رود آبی ایمان / و بال‌های کبوتر را / در اوج بوسیدم (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۲۲).

عبدالملکیان با کاربرد عوامل فنی زبان و به‌خصوص «را»های فک اضافه، زبان شعرش را درشت‌باف می‌سازد. این خصیصه در شعر «چوپان» برجسته است.

شاعران در مواقعی نیز برای القای حماسه، حرف اضافه «با» را در معنای «به» به کار برده‌اند:
روح خدا دمیده از قلعه جماران   با باغ تشنه گویند: «آمد سحاب دیگر»
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۳)

نمونه دیگر:

تیغ با شیوه پدر بسته ست (معلم، ۱۳۸۵: ۱۶۹).

در شعر حماسی دفاع مقدّس، کلماتی وجود دارد که امروزه دیگر به کار نمی‌روند و شاعران به این ترتیب، روح حماسه را در شعرشان متبلور کرده‌اند. به جای «جنگ» از «کارزار، پیکار و مصاف»، به جای «شجاع»، از «گرد، دلاور و یل» و همین‌طور از واژه‌هایی مثل «خیل، باره، خصم و ...» استفاده می‌کنند.

خصم بعضی که بود فتنه‌گر و عربده‌جو
باده مرگ کشد دم‌به‌دم از ساغرتان
(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۵)

همچنین به جای «زند» از «حصار» استفاده می‌کنند.
با هرچه رود / راه تو را می‌توان سرود / بیم از حصار نیست / که هر قفل بسته را / با دست‌های روشن تو می‌توان گشود
(عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۱۲۹).

«استفاده از ویژگی‌های زبان قدیم، آوردن گذشته به امروز است. باستان‌گرایی یا آرکائیسم نتیجه هماهنگی و همکاری عناصر واژگانی و ساختارهای نحوی باستانی با عناصر واژگانی امروز است. درحقیقت در باستان‌گرایی بخشی از فرهنگ و زبان غنی گذشته به ادبیات امروز منتقل می‌شود. افزون‌بر این، استفاده از عناصر کهن در متون امروز، نوعی آشنایی‌زدایی در زبان معیار به‌شمار می‌رود و نوشته را برجسته می‌کند. ... در کهن‌گرایی، غیر از گستردگی و برجستگی زبان، مسئله هویت و فرهنگ نیز مطرح است. آثار ادبی گذشته، شناسنامه هویت ملی و فرهنگ ماست و وقتی واژه‌های قدیمی کاربرد نداشته باشند و به فراموشی گرایند، متون دربرگیرنده آنها نیز برای مردم، فهم‌ناپذیر می‌شود و آرام‌آرام به کنار می‌رود» (درمیانی و آقاحسینی، ۱۳۹۷: ۱۱۷-۱۱۸).

۳.۸. ترکیب‌سازی

ترکیب یعنی کنارهم قراردادن دو یا چند واژه مستقل و ساختن یک واحد جدید زبانی که به‌طور مستقل عمل کند و معنی دهد. ترکیب‌سازی یکی از ابزارهای شاعران برای دستیابی به تنوع بیانی و زبانی است. شاعر نباید و نمی‌تواند تنها به واژه‌های مفرد تکیه کند.

یکی از راه‌های زنده نگه‌داشتن زبان، خلق و اضافه‌کردن ترکیبات و کلمات جدید به آن است. ترکیبات زبانی، یکی از مشخصه‌های زبان و سبک هر دوره است. در شعر دفاع مقدس، کلماتی حماسی در کنار عناصری از زبان عرفانی قرار گرفته است؛ موضوعی که در پیشینه شعر حماسی زبان فارسی دیده نمی‌شود.

تا تیز سمند عشق را زین کردند / شب را به دم ستاره نفرین کردند

(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۳۲)

تقسیم‌بندی ترکیب‌ها با توجه به پایه ترکیب:

الف) هر دو پایه از واژگان جنگی‌اند؛ مثل: «تفنگ خشم، طلاگان سپه» (معلم، ۱۳۸۵: ۵۷)، «جبهه جنگ» (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۴۹)؛

ب) یکی از پایه‌ها، واژه جنگی و یکی مذهبی است؛ مثل: «آیه رزم» (حسینی، ۱۳۸۶: ۱۳۵)؛

ج) یکی از پایه‌ها، واژه جنگی و یکی انقلابی است؛ مثل: «قاصد فجر» (حسینی، ۱۳۸۶: ۱۳۴)؛

د) یکی از پایه‌ها، واژه جنگی است؛ مثل: «سنگر عشق» (معلم، ۱۳۸۸: ۳۶)؛

ه) یکی از پایه‌ها، واژه مذهبی است؛ مثل: «نماز ژرف موج» (قزوه، ۱۳۷۲: ۱۸)، «منبر گونه» (قزوه، ۱۳۷۲: ۲۰)، «آیه داغ» (معلم، ۱۳۸۵: ۵۵)؛

و) یکی از پایه‌ها، واژه انقلابی است؛ مثل: «سپیده پیروزی» (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۵۶)؛

ز) در پایه‌های ترکیب، از کلمات جنگی، مذهبی و انقلابی استفاده نشده است.

شب، شحنه‌ها تندیس وحشت‌ساز بودند / خفاش‌های خوف در پرواز بودند

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۲۳)

جدول ۲: بسامد ترکیب از منظر نوع پایه

نوع ترکیب	هم‌صدا با حلق اسماعیل	ریشه در ابر	تولد در میدان	از نخلستان تا خیابان	رجعت سرخ ستاره
هر دو پایه جنگی	۱۸	۱۱	۱۷	۱۹	۶
جنگی+مذهبی	۲۰	۱۴	۲۲	۱۴	۹
جنگی+انقلابی	۲۲	۱۹	۲۴	۲۵	۱۲
جنگی+سایر	۱۰	۷	۱۳	۱۱	۴
مذهبی+سایر	۱۵	۱۱	۱۵	۱۹	۲۱
انقلابی+سایر	۱۲	۹	۱۴	۱۶	۱۷
سایر+سایر	۳	۹	۵	۵	۱۰

جدول بالا نشانگر بسامد انواع ترکیب در ۵۰ صفحه از هر کتاب است. بسامد ترکیب‌هایی که در یکی از پایه‌های آن، از واژگان مذهبی، انقلابی و جنگی استفاده شده است، شایان توجه است.

«نخستین بهره ترکیب‌سازی، افزایش امکانات زبان است؛ یعنی زبانی که تعدادی واژه برای بیان مفهوم خاصی داشته، اکنون ترکیب‌های بسیاری هم دارد که مفاهیم دیگری را منتقل می‌کند و بدیهی است که هرچه امکانات زبان بیشتر باشد، انتقال مفاهیم ساده‌تر خواهد بود و دست شاعر برای انتخاب، بازتر» (کاظمی، ۱۳۷۷: ۱۲۹).

در کوله‌بار غربتم یک دل از روزهای واپسین مانده‌ست
عباس‌های تشنه لب رفتند، لب تشنه مشکي بر زمین مانده‌ست
(قزوه، ۱۳۷۴: ۹)

۳. ۹. زبان عامیانه

در تعریف وردزورث از شعر، یکی از عناصر شعر «سخن گفتن به زبان ساده مردم عادی» است (جعفری، ۱۳۷۸: ۲۸۵). زبان عامیانه «عبارت است از کلمات و ترکیبات زبان محاوره مردم نیمه‌فرهیبخته که بی‌قیدوبند سخن می‌گویند و الفاظی بر زبان می‌آورند که مردم فرهیبخته از ادای آنها خاصه در محافل رسمی، به شدت احتراز می‌کنند» (نجفی، ۱۳۷۸: ۷). استفاده از زبان عامیانه برای ایجاد صمیمیت در شعر و تأثیرگذاری بر مخاطب بسیار مناسب است. جنگ، واقعه‌ای فراگیر بود که تمام لایه‌های اجتماعی را درگیر خود کرده بود. حضور افرادی از طبقات مختلف جامعه در بطن جنگ، موجب به‌کارگیری لحن‌های مختلف در جبهه و ادبیات آن شد. در این میان، زبان و الفاظ محاوره رواج بسیاری داشت. در شعر دفاع مقدس بیشتر در قالب دوبیتی از این نوع زبان استفاده شده است.

گل شمشاد من شادیتو بینم   دل‌م می‌خواد دامادیتو بینم
نسیمی می‌وزه از کوی غربت   الهی روز آزادیتو بینم
(قزوه، ۱۳۷۴: ۴۸)

این دوبیتی از زبان مادری غمگین روایت می‌شود و زبان شعر با حال مادر مناسبت دارد. علی معلم در ترانه‌های خود از زبان عامیانه بهره برده است:

جماعت، یه دنیا فرقه
بین دیدن و شنیدن
برید از اونا برسید
که شنیده‌ها رو دیدن
راز سنگرای عشقو
باید از ستاره برسید
التهاب تشنه‌ها رو

کی می‌دونه غیر خورشید؟ (معلم، ۱۳۸۸: ۳۶)

همچنین تعابیر و کنایه‌های رایج در زبان محاوره در شعر برخی نظیر علیرضا قزوه دیده می‌شود:

من بعضی وقت‌ها در خیابان / دنبال یک سر سوزن غیرت می‌گردم (قزوه، ۱۳۷۲: ۷۷).

همچنین نمونه‌هایی مانند «کوفت کردن» (قزوه، ۱۳۷۲: ۷۸)، «از دماغ فیل افتادن» (قزوه، ۱۳۷۲: ۸۸)، «مگس پراندن» (قزوه،

۱۳۷۲: ۱۰۸)، «نور به قبر باریدن» (قزوه، ۱۳۷۴: ۴۷)، «زیر چشم کیود بودن» (قزوه، ۱۳۷۴: ۴۹) و «جارزدن» (قزوه، ۱۳۷۴: ۸۵).

شاعران از میان مردم هستند و برای آنها شعر می‌گویند. استفاده آگاهانه و هنرمندانه از زبان محاوره‌ای، سبب ایجاد فضای صمیمی و مشترک با خواننده می‌شود. بهره‌گیری طبیعی از واژگان و اصطلاحات عامیانه، خصوصیتی است که به بعضی اشعار قزوه صمیمیت و لطافت خاصی بخشیده است.

تنست خونی، لباست پاره‌پاره   خودت ماهی و چشمونت ستاره
نمی‌دونم کجاییه قبرت، اما   الهی نور بر قبرت بیاره
(قزوه، ۱۳۷۴: ۴۷)

واژه‌ها و ترکیبات عامیانه و محاوره، بار حماسی چندانی ندارند و از همین رو در شعر سال‌های پایانی جنگ و پس‌از آن که فضای حماسی اشعار اندک است و حسرت و دل‌تنگی شاعران و مسائل عاطفی مطرح می‌شود، کاربرد بیشتری دارد.

زبان در شعر «حماسه چهارده ساله» (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۸۳) به زبان گفتار نزدیک شده است و از پیرایه‌های رایج موسیقایی (هم‌حروفی، هم‌آوایی و حتی قافیه) عاری است و شعرهای فروغ فرخزاد را تداعی می‌کند.

۳. ۱۰. افعال پیشوندی

در متون کهن، افعال پیشوندی کاربرد دارد و پیشوند و پسوند، معنی‌ساز است. در برخی اشعار دفاع مقدس (به‌ویژه شعر اسرافیلی و معلم) که لحن کهن دارند، بسامد فعل پیشوندی درخور توجه است.

ساقی شبی برافروز ما را شراب دیگر از میکده برآید تا آفتاب دیگر

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۳)

افعالی نظیر «درخفتند» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۲۷)، «فروریخت» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۲۶)، «فرا افراشته» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۳۵)، «فروپیچید» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۶۳)، «فرا افراشتیم» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۶۹) و ... در اشعار دیده می‌شود.

۳. ۱۱. افعال امری و ترغیبی

شعر دفاع مقدس، شعری کارکردگراست و به دنبال تهییج و ترغیب و تشویق مردم و رزمندگان است؛ بنابراین، لحن خطابی و افعال امری در آن جلوه بسیار دارد:

خیز قامت به قامتش بندیم (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۰).

نمونه دیگر:

برخیز ای برادر، بانگی دگر درافکن با خیل پاسداران: لیبک یا خمینی

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۸)

رسیده گاه نیایش ز جای خیز که باید وضوی اشک بگیری نماز گریه بخوانی

(قزوه، ۱۳۷۴: ۱۵)

۳. ۱۲. صیغه‌های جمع در افعال و ضمائر

شعر دفاع مقدس شعر همدلی و وحدت و اتحاد است. از همین رو و با توجه به روحیه دینی و مذهبی شاعران، افعال و ضمائر بیشتر به صورت جمع به کار رفته‌اند.

ما مرغ سحرخوان شگفت آواییم / خونین پر و بالیم و شفق سیماییم

در معبر تاریخ چو کوهی بشکوه / صدبار نشسته‌ایم و پابرجاییم

(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۴۵)

تیغ سحر با خود نشان از کربلا داشت / آواز غربت بود اما بوی ما داشت

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۲۵)

در شعر قزوه، شاعر حضور برجسته‌ای دارد و معمولاً یکی از طرفین تقابل، خود اوست. به همین سبب بسامد ضمائر و صیغه‌های جمع در شعر وی اندک است.

و تهمت، صله شعرهای من شد! / دل‌تنگ نیستم / «و کفی بالله شهیدا» / ببخشید اگر پایم را / از گلیمم بیشتر دراز کردم / تقصیر کوچکی گلیم بود! (قزوه، ۱۳۷۲: ۱۰۵).

هرشب یک‌صد هزار ستاره / بر وطنم اشک می‌ریزند / آیا خاموش بمانم؟ / آی! مردان چرت / مردان خط و خط‌بازی! / مردان خرناسه! / هنوز نیزه‌های شکسته برج است / آن‌سوتر / هنوز سرهای تابناک / بر نیزه‌هاست (قزوه، ۱۳۷۲: ۱۲۸).

اما در مواقعی نیز، ضمائر و افعال و شناسه‌های جمع در شعر او دیده می‌شود.

بر شانه خونیتان، یاران! یک بار دیگر بوسه خواهم زد
بر شانه خونیتان عطر تابوت‌های یاسمین مانده‌ست
ز آنان برای ما چه می‌ماند؟ یک کوله‌بار از خاطرات سبز
از من ولی یک چشم بارانی، تنها همین، تنها همین مانده‌ست
(قزوه، ۱۳۷۴: ۱۰)

۱۳.۳. نحو زبان

نحو زبان اشعار بررسی شده با زبان رایج و طبیعی گفتار عصر تا حدود زیادی منطبق است و اگر آن را به نثر بنویسیم، تفاوت چندانی نخواهد کرد.

صبح آمد و جنگل سرود سبز سرداد در مزرعه آغاز باران را خبر داد
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۲۵)
مرا برمگردان به دنیا، ندارم توانی که بالا بگیرم سرم را
(قزوه، ۱۳۷۴: ۱۲)

در ساختار نحوی زبان قزوه که امروزی است، فعل برمگردان با «م» منفی‌ساز، در بیت جلوه بسیار دارد.

استفاده از «واو» حذف و ایجاز برای فشردگی نحوی شعر در بیت زیر درخور توجه است:

عاشق و درازدستی! مستی و سیاه‌مستی! آدم و دوباره عصیان! آدم و دوباره گندم!
(قزوه، ۱۳۷۴: ۱۸)

همچنین در این بخش باید به بسامد کاربرد فعل در آغاز جمله در اشعار اشاره کرد. این خصیصه در شعر اسرافیلی جلوه بسیاری دارد:

دیده این دریا بسی طوفان و باد دارد این مسلخ بسی خون‌ها به یاد
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۳۴)

کاربرد فعل آغازین، در بسیاری موارد نشانگر اهمیت فعل و عمل صورت‌گرفته است و جنبه تأکیدی دارد:

آمدم ای مأمّن ارواح پاک جان بگیرم در توای گلگونه خاک
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۶۵)

البته در جاهایی نیز، اشعار از نظر نحوی دچار مشکلند:

باز می‌خواند کسی در شیهه اسبان مرا منتظر استاده در خون چشم این میدان مرا
(عبدالملکیان، ۱۳۷۴: ۴۶)

نمونه زیر:

بلم ز ورطه خون می‌کند گذر اینجا عمیق زخم نفاق است در جگر اینجا
سوارگان خطر را ز دشنه باکی نیست حماسه می‌طلبد سینه را سپر اینجا
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۴۷)

۱۴.۳. تأثیر زبان و لحن شاعران دیگر

در تاریخ ادب فارسی آثار پاره‌ای از شاعران و نویسندگان از زیبایی، ارزش و اهمیت خاصی برخوردار بوده است تا حدی که توجه شاعران و نویسندگان هم‌روزگار یا دوره‌های بعد را به خود معطوف داشته است. در این حالت نوعی رابطه بینامتنی قوی میان آثار پیرو و سرمشق دیده می‌شود. مطالعه ارجاع متن به متون و داشته‌های فرهنگی دیگر از روش‌هایی است که در

نقد ادبی مدرن به آن توجه می‌شود. به گفته‌ی الیوت: «هیچ هنرمندی یکتا نه مفهوم خاص خویش را دارا نیست. مفهوم او شناخت ارتباط اوست با هنرمندان پیشین. او را مجزا از دیگران نمی‌توان ارزش گذاشت» (امین‌پور، ۱۳۸۶: ۵۵). بر اساس این «متن باید به متون دیگر رجوع کند تا همه را در خود داشته باشد» (مقدادی، ۱۳۷۸: ۱۱۶).

متنی که به تأثیر از متن دیگر و با ایجاد رابطه‌ی بینامتنی با آن به وجود می‌آید، جای متن اصلی را نمی‌گیرد، اما گستره‌ی تازه‌ای از کلمات و تصاویر می‌آفریند و از این حیث شایان توجه است.

«هر جریانی در شکل‌گیری و تکوین خویش، مثل جویباری که در رهگذر خود تحت تأثیر بستر، فضا و عناصر اطراف خود قرار می‌گیرد، از عناصر جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و اجتماعی تأثیر می‌پذیرد» (سنگری، ۱۳۸۰: ۳۴).

شاعران دفاع مقدس از بیان و مضامین و زبان برخی شاعران شناخته‌شده تأثیر پذیرفته‌اند. در سال‌های میانی دهه ۶۰ تقلید و تأثیر از شاعران سبک هندی به‌خصوص بیدل در اوج بود. یوسفعلی میرشکاک در سال ۱۳۵۹ در روزنامه‌ی جمهوری اسلامی مطالبی را درباره‌ی بیدل و سبک هندی منتشر کرد. سپس مباحثی با عنوان بیدل‌شناسی در مجله‌ی سروش انتشار یافت. کتاب *بیدل، سپهری و سبک هندی* نیز در دنباله‌ی همین گرایش نوشته شد.

در شعر انقلاب و دفاع مقدس، بیدل‌گرایی در حوزه‌ی ترکیب و مضمون و ساختار شعر، طیف وسیعی از شاعران را - میرشکاک، عزیزی، معلم، قزوه و ... - به‌دنبال خود کشاند.

بر سخن غالب نشد چون ما معلم تا کسی ریزه‌خوار خوان عبدالقادر بیدل نشد

(معلم، ۱۳۸۵: ۲۰۵)

رد پای بیدل در این شعر بسیار روشن است:

وقت است که از آینه بیرون بزنم باز آینه ندانست که در من چه سفرهاست

(قزوه، ۱۳۹۱: ۹۴)

البته گرایش به سبک هندی و بیدل به قبل از انقلاب و شعر شاعرانی مانند رهی معیری، امیری فیروزکوهی و سهراب سپهری برمی‌گردد، اما در شعر بعد از انقلاب این گرایش پررنگ‌تر شد. شاعران با توجه به خصوصیات و نوآوری‌های زبانی شعر سبک هندی از قبیل «قدرت ترکیب‌سازی»، «آشنایی زدایی»، «حس آمیزی» و «ترکیب‌های پارادوکسی» به این شیوه روی کردند.

وابسته‌های عددی در شعر سبک هندی به‌خصوص در غزلیات بیدل، زیاد است و در شعر دفاع مقدس نیز با سازوکاری جدید و متناسب با حال و هوای جبهه، موجب زیبایی بیان شده است. استفاده از وابسته‌های عددی سطح عاطفی بیان را صیقل می‌دهد (بخشوده، ۱۳۸۴: ۵۳).

چشم هوشی باز شد، آینه‌ی حیران شدیم یک سحر آینه گم کردیم سرگردان شدیم

(قزوه، ۱۳۹۱: ۱۰۷)

غیر از شاعران سبک هندی، به برخی شاعران دیگر نیز توجه شده است. در شعر دفاع مقدس، اشاره به شخصیت‌های شاهنامه فراوان است:

تا نعره‌ی تکبیر بر این خاک زدند مانند ستاره سر به افلاک زدند

کردند بسی مشعله از خون شهید آتش به سرپرده‌ی ضحاک زدند

(حسینی، ۱۳۸۶: ۱۳۱)

در جاهایی نیز لحن سعدی و حافظ در شعر دیده می‌شود:

طاعت هجر ندارم من و این عیبم نیست رفتن جان ز بدن سخت گران است، گران

(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۶)

تأثیر ذهن و زبان باباطاهر و فایز بر دوبیتی‌های قزوه آشکار است:

شـررها می‌کشـه از دل زبـونه
دلـم خونـه ز دست اینـ زمـونه
خـدایا سـوز باباطـاهر مـده
کـه سـازم در غـم یـارون تـرونـه
(قزوه، ۱۳۷۲: ۴۷)

بسیاری از شاعران نوگرا نیز از سبک و بیان و زبان چهره‌های شاخص این حوزه نظیر شاملو، اخوان، فروغ، سپهری و... تأثیر پذیرفتند. هرچند دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی برخی از این چهره‌ها به‌خصوص شاملو را رد کردند. لحن شعر سپید اسرافیلی به‌خصوص در شعر «کاروانی همه بارش خورشید» (اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۱۹) بی‌تأثیر از لحن اعتراضی و نمادگرایی شاملو نیست.

گاهی نیز لحن نیما در اشعار مشخص است:

ز هولـناک کـدامین دـیار می‌آیـد
چو ازدهـا تن خود بر نفاق می‌سایـد
(اسرافیلی، ۱۳۶۴: ۳۷)

حسینی نیز در شعر «توت کال» (حسینی، ۱۳۸۶: ۱۰۲) از لحن نیما، بی‌تأثیر نبوده است. تأثیر شعر فروغ فرخزاد در زبان اشعار عبدالملکیان مشخص است (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۵۱). همچنین حسینی در «نفرین» (حسینی، ۱۳۸۶: ۱۰۴) از گرامرودی در «یادگاری» (حسینی، ۱۳۸۶: ۹۹) و از صفارزاده و سپهری تأثیر پذیرفته است. بیان شاعر در بند زیر شبیه سپهری است: پیاله پر کردم / ز رود آبی ایمان / و بال‌های کبوتر را / در اوج بوسیدم (عبدالملکیان، ۱۳۶۸: ۲۲). همچنین از سال‌های میانی جنگ به بعد به تأثیر از سیمین بهبهانی به وزن بلند در غزل در شعر قزوه، کاکایی و سهیل محمودی توجه شد.

برخی محققان با توجه به زیادبودن شاعران انقلاب و جنگ، معتقدند کسی در رأس شاعران قرار ندارد (کافی، ۱۳۸۱: ۱۰-۱۱). اما برخی از شاعران انقلاب و دفاع مقدس نیز بر شعر شاعران این حوزه تأثیر گذارده‌اند. موج تقلید از شیوه ترکیب‌سازی مردانی، یا تأثیرپذیری شاعران از نوع نگاه و بینش تاریخی معلم و گرایش به رباعی به تأثیر از قیصر امین‌پور و سیدحسن حسینی و یا تأثیرپذیری از بیان اعتراضی و انتقادی قزوه را در این زمینه باید اشاره کرد.

فنون زبانی و بیانی مثنوی‌های علی معلم بسیار توجه شاعران را به خود معطوف کرد. محمدکاظم کاظمی، در ابیات ابتدایی مثنوی «برگردید...» از ابیات آغازین مثنوی «هلا هلا به در آید...» معلم و پرویز بیگی حبیب‌آبادی در مثنوی «شعر تازه» از «تاوان این خون تا قیامت ماند بر ما» از علی معلم تأثیر پذیرفته‌اند. دیگرانی هم مثل یوسفعلی میرشکاک هستند که از لحن و زبان معلم، بهره‌ها برده‌اند.

اسرافیلی در شعر «خطابه سبز» که برای میرزا کوچک خان سروده شده، از لحن سیدحسن حسینی در اشعار مشابه او تأثیر پذیرفته است. شعر «حماسه چهارده‌ساله» عبدالملکیان بر دیگران تأثیر گذاشته است. از جمله پروانه نجاتی در غزل زیر:

پسرم این بسیجی کوچک، دوست دارد بزرگ‌تر باشد

جفیه‌ای و پلاک و تسییحی! دوست دارد که چون پدر باشد

شب که خوابید زیر بالش خود می‌گذارد تفنگ بازی را

یعنی این مرد کوچک خانه، دائم آماده خطر باشد

۴. نتیجه

بررسی اشعار دفاع مقدس از نظر ویژگی‌های زبانی نشان می‌دهد زبان اشعار متأثر از اقتضائات زمان بوده است. به عبارت دیگر با توجه به بروز انقلاب و جنگ در فضای سیاسی و اجتماعی ایران، شاعران دفاع مقدس نیز از کلمات و اصطلاحات

مذهبی و انقلابی و جنگی بهره بسیاری برده‌اند. البته بیشتر اصطلاحات جنگی به نبردهای سنتی و کلاسیک مربوط است. بسامد ترکیب‌سازی درخور توجه است. گرایش به قالب‌های کهن و نیز بیان حماسی، سبب نزدیکی زبان این اشعار با سنت شعر فارسی شده است؛ به گونه‌ای که بسیاری از کلمات و اصطلاحات شاعران کلاسیک - به‌ویژه بیدل - در شعر دفاع مقدس به‌کار رفته است. بهره‌گیری طبیعی از واژگان و اصطلاحات عامیانه نیز جزء خصوصیات زبانی برخی از اشعار دفاع مقدس است. نحو زبان، در بیشتر مواقع ساده و طبیعی است. شاعران، زبان را به‌مثابه ابزار می‌بینند که باید با استفاده از آن، مفهوم انقلاب و دفاع مقدس را ترویج کرد و پیامی را به مخاطب انتقال داد؛ بنابراین از آرایش‌های زبانی دوری کرده‌اند. شاید از همین روست که گاهی زبان اشعار به شعار بسیار نزدیک است.

منابع

- ارسطو. (۱۳۴۳). فن شعر، ترجمه عبدالحسین زرین‌کوب. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اسرافیلی، حسین. (۱۳۶۴). تولد در میدان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری.
- امین‌پور، قیصر. (۱۳۸۶). سنت و نوآوری در شعر معاصر. تهران: علمی و فرهنگی.
- باقری، ساعد و محمدی نیکو، محمدرضا. (۱۳۷۲). شعر امروز. تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- بخشوده، حبیب‌الله. (۱۳۸۴). به رنگ هنوز. قم: نسیم حیات.
- بصیری، محمدصادق؛ کافی، غلامرضا و رعیت‌نژاد، فاطمه. (۱۳۹۴). «بررسی برجستگی‌های لفظی و ساختاری شعر دفاع مقدس استان کرمان». *ادبیات پایدار*، ۷(۱۳)، ۱-۲۴.
- DOI: 10.22103/jrl.2016.1234
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۷۴). دیدار با سیمرغ (تحلیل اندیشه و هنر عطار). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- جعفری، مسعود. (۱۳۷۸). سیر رمانتیسیم در اروپا. تهران: مرکز.
- جوانمردی، کامیار و اکبری، منوچهر. (۱۳۹۷). «روش‌های یادگیری ماشین در بررسی ویژگی‌های زبان شعری در اشعار شاعران دفاع مقدس (مطالعه موردی: اشعار دو شاعر دفاع مقدس؛ قیصر امین‌پور و محمدرضا عبدالملکیان)». *مطالعات دفاع مقدس*، ۴(۳)، ۱۲۱-۱۴۴.
- حسینی، سید حسن. (۱۳۸۱). گزیده شعر جنگ و دفاع مقدس. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری.
- حسینی، سید حسن. (۱۳۸۶). براده‌ها، تهران: سوره مهر.
- حق‌شناس، علی محمد. (۱۳۷۰). مقالات ادبی - زبان شناختی. تهران: نیلوفر.
- حقوقی، محمد. (۱۳۷۷). شعر نو از آغاز تا امروز، (جلد اول). تهران: ثالث.
- خلیقی، عزت و علوی‌مقدم، سیدمحمد. (۱۳۹۸). «واکاوی ویژگی‌های زبانی و محتوایی در شعر شاعران دفاع مقدس» *دوفصلنامه ادبیات دفاع مقدس*، ۳(۱)، ۱۳-۲۶.
- درمیانی، افسانه؛ آقاحسینی، حسین. (۱۳۹۷). «بررسی نوآوری و کهن‌گرایی واژگانی در آثار برخی از روایت‌گران دفاع مقدس». *فنون ادبی*، دانشگاه اصفهان. ۱۰(۴)، ۱۰۵-۱۲۰.

DOI: 10.22108/LIAR.2018.107121.1268

- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۰). نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس. تهران: پالیزان.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۳). موسیقی شعر، تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). ادوار شعر فارسی. تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۸). کلیات سبک‌شناسی. تهران: فردوس.

- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). *بیان و معانی*. تهران: فردوس.
- عبدالملکیان، محمدرضا. (۱۳۶۸). *ریشه در ابر*. تهران: برگ.
- عبدالملکیان محمدرضا. (۱۳۷۴). *رد پای روشن باران*. تهران: دارینوش.
- علی پور، مصطفی. (۱۳۸۰). *ساختار زبان شعر امروز*. تهران: فردوس.
- قرآن کریم.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۷۲). *از نخلستان تا خیابان*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۷۴). *شبلی و آتش*. اهل قلم.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۷۶). *این همه یوسف*. سرداران شهید.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۹۱). *صبح بنارس*. شهرستان ادب.
- کاظمی، محمدکاظم. (۱۳۷۷). *روزنه*. ضریح.
- کاظمی، محمدکاظم. (۱۳۹۰). *ده شاعر انقلاب*. سوره مهر.
- کافی، غلامرضا. (۱۳۸۱). *دستی بر آتش*. نوید شیراز.
- محسنی، مرتضی؛ شیرین کام، شهره؛ غنی پور ملک‌شاه، احمد و پیروز، غلامرضا. (۱۳۹۹). «تحلیل سروده‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس براساس قاعده‌کاهی لیچ». *فنون ادبی، دانشگاه اصفهان*. ۱۲(۱)، ۱۱۷-۱۳۳.
- DOI: 10.22108/LIAR.2020.119840.1735
- معلم، علی. (۱۳۸۵). *رجعت سرخ ستاره*. سوره مهر.
- معلم، علی. (۱۳۸۸). *حیرت دمیده‌ام، گزیده جستارها و گفتارهای علی معلم، به‌کوشش مرکز آفرینش‌های ادبی حوزه هنری*. سوره مهر.
- مقدادی، بهرام. (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی از افلاطون تا عصر حاضر*. فکر روز.
- نجفی، ابوالحسن. (۱۳۷۸). *فرهنگ فارسی عامیانه*. نیلوفر.

References

- Abdul Maleikian, M. R. (1989). *Root in the cloud*. Bargh. [In Persian]
- Abdul Maleikian, M. R. (1995). *Roshan Baran's Footprint*. Darinoosh. [In Persian]
- Alipour, M. (2001). *The language structure of today's poetry*, Ferdous. [In Persian]
- Aminpour, Q. (2007). *Tradition and innovation in contemporary poetry*. Scientific and Cultural. [In Persian]
- Aristotle (1964). *The Art of Poetry* (A. H. Zarinkoub, Trans). Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
- Bagheri, S., & Mohammadi Niko, M. R. (1993). *Today's poetry*. Al-Hadi International Publications. [In Persian]
- Bakhshudeh, H. (2005). *In the color of still*. Nasim Hayat. [In Persian]
- Basiri, M. S., Kafi, Gh., & Raiitnejad, F. (2014). Reviewing the verbal and structural highlights of the poem of Holy Defense of Kerman province. *Sustainability Literature*, 7(13), 1-24. DOI: 10.22103/jrl.2016.1234 [In Persian]
- Darmiani, A., & Aghahosseini, H. (2017). The study of lexical innovation and ancientism in the works of some holy Defense narratives. *Literary Arts*, 10(4), 105-120. DOI: 10.22108/LIAR.2018.107121.1268 [In Persian]
- Esrifili, H. (1985). *Birth in the Square*. Organization of Islamic Propaganda of the Art Field. [In Persian]
- Jafari, M. (1999). *The course of romanticism in Europe*. Center. [In Persian]
- Javanmardi, K., & Akbari, M. (2018). Methods of machine learning in investigating the characteristics of poetic language in the poems of the poets of Holy Defense (Case study: poems of two poets of

- Holy Defense; Qaisar Aminpour and Mohammad Reza Abdul Malikian). *Studies of Holy Defense*, 4(3), 121- 144. [In Persian]
- Holy Quran*.
- Hosseini, S. H. (2012). *A selection of holy war and defense poetry*. Organization of Islamic Propaganda, Art Field. [In Persian]
- Hosseini, S. H. (2016). *Boradeha*. Surah Mehr. [In Persian]
- Haqshanas, A. M. (1991). *Literary-linguistic essays*. Nilofar. [In Persian]
- Hoqouqi, M. (1998). *New poetry from the beginning to today*, (Vol. 1). Third. [In Persian]
- Kafi, Gh. (2002). *A hand on fire*. Navid Shiraz. [In Persian]
- Kazemi, M. K. (1998). *Rozaneh*. Zarih. [In Persian]
- Kazemi, M. K. (2011). *Ten poets of the revolution*. Sureh Mehr. [In Persian]
- Khalighi, E., & Alavi Moghadam, S. M. (2018). Analysis of the linguistic and content features in the poetry of the poets of Holy Defence. *Holy Defence Literature*, 3(1), 13-26. [In Persian]
- Meghdadi, B. (1999). *Glossary of Literary Criticism Terms from Plato to the Present Age*. Fekr Rooz. [In Persian]
- Moallem, A. (2006). *Rejat Sorkh Setareh*. Sureh Mehr. [In Persian]
- Moallem, A. (2009). *I have been amazed, a collection of essays and speeches by Ali Moalem, by the Center for Literary Creations of the Artistic Field*. Sureh Mehr. [In Persian]
- Mohseni, M., Shirin Kam, Sh., Ghanipour Malikshah, A., & Pirouz, Gh. (2019). Analysis of the poems of the Islamic Revolution and Holy Defense based on Leach's rule. *Literary Arts*, 12(1), 117-133. DOI: 10.22108/LIAR.2020.119840.1735 [In Persian]
- Najafi, A. (1999). *Persian folk culture*. Nilofar. [In Persian]
- Pournamdarian, T. (1995). *Meeting with Simorgh (Analysis of Attar's Thought and Art)*. Institute for Humanities. [In Persian]
- Qazwah, A. (1993). *From Nakhlestan to the Street*. Organization of Islamic Propaganda of the Art Field. [In Persian]
- Qazwah, A. (1995). *Shebli and Atash*. Ahle Qalam. [In Persian]
- Qazwah, A. (1997). *All this Youssef*. Sardaran Shahid. [In Persian]
- Qazwah, A. (2011). *Sobh Benares*. Adab city. [In Persian]
- Sangri, M. R. (2010). *Criticism and review of the literature of sacred defense poems*. Palizan. [In Persian]
- Shafiei Kodkani, M. R. (1994). *Poetry Music*. Agah. [In Persian]
- Shafiei Kodkani, M. R. (2004). *Periods of Persian poetry*. Sokhan. [In Persian]
- Shamisa, S. (1999). *Generalities of stylistics*. Ferdous. [In Persian]
- Shamisa, S. (2013). *Expression and meanings*. Ferdous. [In Persian]